

Віра Париловська,

1 М курс факультету психолого-педагогічної освіти та мистецтв,
науковий керівник: **Л. Г. Ярошук**, кандидат педагогічних наук, доцент
(БДПУ)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМОСВІДОМОСІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Перед сучасною системою освіти стоїть проблема формування основ розуміння світу як динамічно змінюваного, у якому особистість перебуває в стані постійного творця цього світу й самої себе, головним результатом і умовою чого є гармонія людини із самою собою, з оточуючим її середовищем. Вирішення цього завдання вимагає розширення психолого-педагогічних досліджень, спрямованих на розкриття закономірностей розвитку людини як цілісної особистості, формування її самосвідомості, ставлення особистості до себе, її ціннісних орієнтацій тощо.

Мета: вивчити і науково обґрунтувати особливості формування самосвідомості учнів початкової школи.

Аналіз психолого-педагогічних напрацювань останніх десятиріч дає змогу переглянути існуючі уявлення про вікові можливості молодших школярів (О. Дусавицький, Н. Бібік, С. Максименко, В. Репкін, О. Савченко, Н. Коваль) і зробити висновок стосовно невичерпності пізнавальних можливостей школярів. Відбуваються кардинальні зміни в мотиваційній структурі особистості учнів, а процес організації різноманітних міжособистісних стосунків у спілкуванні дітей сприяє розвитку самосвідомості.

Дослідженню ж особливостей формування самосвідомості в учнів початкової школи були присвячені праці В. Сухомлинського, П. Чамати, Н. Михальченко та деяких інших авторів.

На основі аналізу наявної літератури можна стверджувати, що найповніше аспект формування самосвідомості дітей молодшого шкільного віку висвітлений у працях В. Сухомлинського, який розглядав формування самосвідомості як серцевину або стрижень духовного розвитку молодших школярів [3]. Відтак аналіз проблеми формування самосвідомості в його педагогічній спадщині, на нашу думку, має здійснюватися в контексті загальної концепції духовного розвитку дітей цього віку. Так, на думку В. Сухомлинського, саме в роки навчання в I–IV класах – від 7 до 11 років – відбувається становлення людини. Звичайно, цей процес не завершується до закінчення початкової школи, проте на ці роки припадає найбільш інтенсивний відрізок людського життя. «Дитина в цей період повинна не тільки готуватися до подальшого навчання, накопичувати багаж знань і вмінь, щоб успішно навчатися далі. Вона має жити багатим духовним життям. Роки навчання в початкових класах – цілий період морального, інтелектуального, емоційного, фізичного, естетичного розвитку, який буде реальною справою, а не пустою розмовою лише за умови, що дитина живе багатим життям сьогодні, а не тільки готується до оволодіння знаннями завтра» [4, с. 100].

Одним з чинників впливу на формування самосвідомості учнів

початкової школи є спілкування. З огляду на це В. Сухомлинський стверджував: «Якою стане людина, – це залежить від того, яке в неї спілкування з іншими людьми, до чого воно кличе думку й волю, який світ людського відкривається перед нею» [2, с. 502].

Духовне життя, духовне багатство людини, зазначав він, визначається багатством її морального ставлення до навколишнього світу, змістом і характером її взаємодії з природою та людьми [2, с. 233].

Актуальною є думка П. Чамати про те, що з розвитком самосвідомості молодших школярів зростають також критичність і самостійність їхньої самооцінки. Так, в учнів перших класів самооцінка майже завжди залежить від їхньої оцінки вчителями та батьками, в той час, як учні других і третіх класів вже виявляють певну самостійність у самооцінці, порівнюючи за цих умов себе з іншими школярами, а також свою сучасну діяльність з минулою. Разом з тим, діти легше оцінюють інших, зокрема своїх однокласників, аніж самих себе. Оцінюючи себе спочатку лише на вимогу дорослих, вони з часом починають робити це і з власної ініціативи. Свою самооцінку діти навчаються узгоджувати з оцінкою себе з боку дорослих, зокрема вчителів, і товаришів по класу, завдяки чому їхня самооцінка стає більш правильною та об'єктивною [5, с. 36].

Н. Михальченко говорив про те, що самосвідомість особистості представляється як здатність людини безпосередньо відтворювати себе, сприймати себе з боку, рефлексувати з приводу своїх можливостей У її дисертаційній роботі рефлексивність розглядається як одна з властивостей свідомості, а рефлексія як процес осмислення людиною передумов, закономірностей і механізмів своїх діяльності, принципів, цінностей, прагнень. Як засвідчує практика, виховання молодшого школяра як суб'єкта життєдіяльності, здатного шанобливо, гідно ставитися до себе та до оточуючих, підмінюється надмірною інтелектуалізацією дитини, орієнтацією на формальні результати навчання; спостерігаються відсутність достатнього досвіду, зниження інтересу вчителів початкових класів до виховання свідомого ставлення зростаючої особистості дитини до сім'ї, суспільства, Батьківщини [1].

Теоретичний аналіз досліджень з проблеми дозволяє зробити висновок: самосвідомість є невід'ємною властивістю соціального суб'єкта, вищим, порівняно зі свідомістю, рівнем духовного освоєння ним дійсності й самого себе, у якій, на відміну від предметної свідомості, суб'єкт і світ розглядаються в їх нерозривній єдності. Як найбільш синтетична форма духовного освоєння дійсності, самосвідомість включає в себе елементи різних видів такого осягнення: пізнавальний, ідеалізуючий, оцінний, нормативно-регулятивний, мотиваційний та інші.

Завдяки самосвідомості особистість може не тільки краще орієнтуватися в оточуючому світі й у самій собі, але й свідомо контролювати й регулювати свої дії та ставлення до природи і суспільства, свої відносини з іншими людьми. Тому формування самосвідомості є своєрідним каталізатором особистісного становлення молодшого школяра.

Самосвідомість особистості молодшого школяра не може бути зведена лише до самопізнання, а включає в себе також самоставлення, самопроекування, самооцінку, самомотивацію, самовиховання та

самовдосконалення.

Формування самосвідомості дітей молодшого шкільного віку відбувається на основі загальних закономірностей їхнього духовного розвитку й мислення, для якого характерні конкретно-образний характер, емоційна забарвленість, домінування уяви й фантазії. Розвиток самосвідомості в цьому віці відбувається двома шляхами: шляхом усвідомлення власного «Я» (індивідуальна самосвідомість) і шляхом усвідомлення своєї належності до різних людських спільнот (соціальна самосвідомість).

Зусилля науковців та практиків сьогодні спрямовані на пошуки нових організаційних і змістових компонентів навчальної діяльності, за яких відбувається розвиток мислення молодших школярів та оптимізується навчально-виховний процес. Для вирішення проблеми оновлення змісту шкільної освіти передбачається створення таких навчальних інтегрованих курсів, що спираються на реальний досвід школярів та їх зону найближчого розвитку, сприяють інтегрованому пізнанню оточуючого середовища. Одним з них є «Я у світі», головним завданням якого якраз і є формування самосвідомості молодших школярів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Михальченко Н. В. Динаміка розвитку патріотичної рефлексії у молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н. В. Михальченко. – К., 2007. – 21 с.
2. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5 т. Т. 1. – К.: Рад. шк., 1976. – С. 209–637.
3. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5 т. Т. 2. – К.: Рад. шк., 1976. – С. 149–654.
4. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5 т. Т. 3. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 7–282.
5. Чамата П. Р. Самосвідомість та її розвиток у дітей / П. Р. Чамата. – К.: Знання, 1965. – 48 с.